

Karl Palmås

Försvarsministerns nya filosofi

I övervakningssamhällets kalla sken har individen lösts upp i elektroniska trafikflöden. Företagsekonomer, marknadsförare och försvarsstrateger laborerar med människor utan gränser. Där finns också öppningar för politisk moteld av nytt slag.

Den nionde september 2008 publicerade DN Debatt en text som markerar ett skifte i den samtida regeringskonsten. Försvarsminister Sten Tolgfors kommenterade den diskussion som just uppstått kring Försvarets Radioanstalt (FRA), och dess föreslagna rättigheter att fånga upp all kommunikation i landets fiberoptiska kablar. Denna övervakning, försäkras han, kommer "aldrig inriktas mot endast en viss fysisk person. Någon omfattande kartläggning av svenska medborgare genom signalspaning är alltså icke tillåten." Inga övervakningspraktiker som "utgår från en individ" kommer att tillåtas. FRA kommer endast att söka efter särskilda "trafikmönster" i "trafikflöden", "oavsett vem eller vad som kommunicerar."

Textens syfte är att lugna läsarna: Kalla och omänskliga "trafikflöden" som cirkulerar genom olika kanaler, "oavsett vem eller vad", är någonting helt annat än "en individ", "en viss fysisk person" — det mänskliga subjektet. Tolgfors resonemang undviker dock en central punkt i sammanhanget: Allt fler aktörer — säkerhetstjänster och storföretag, men även akademiker och aktivister — har börjat förstå människan såsom inget annat än just "flöden" av influenser. Ju mer detaljerad loggning av informationskanalernas flöden, desto bättre insyn i människors psyken.

Försvarsministerns kommentar publicerades alltså i ett skede där stater funnit nya sätt att bringa ordning i det stundtals hotfulla myller som medborgarna utgör — samtidigt som medborgarna själva lever kvar i tron att samhället hänger samman utifrån de välkända kontrollmekanismer som etablerades för ett par hundra år sedan. Filosofen Michel Foucaults arbeten kan ses som beskrivningar av denna "gamla" form av ordningsskapande. Detta gäller framförallt *Övervakning och Straff*, där han tecknar uppkomsten av de "disciplinära" logiker, som bygger på den situation som uppstår i Benthams panoptikonfängelse: I disciplinära samhällsinstitutioner är medborgarna ständigt föremål för optisk övervakning utifrån en central instans.

Begreppet "regeringskonst" kan leda tanken fel. Det omfattar mycket mer än det som regenter och underrättelsetjänster gör för att kontrollera och skydda medborgare. Det som regeras och ordnas behöver inte vara medborgare, och den som regerar kan lika gärna vara en mer beskedlig person — exempelvis en lärare eller vetenskapsman. *Övervakning och Straff* handlar alltså inte bara om fängelset, utan om hur det panoptiska metoden för att ordna världen under

1700- och 1800-talen kom att introduceras i flera samhällsinstitutioner — från armén till fabriken, skolan och sjukhuset.

Instängda i dessa institutioner finner vi det sammanhållna mänskliga subjektet, såsom föremål för inspektion. Det är i egenskap av individ som någon — en fångvaktare, en orwellsk storebror, en löjtnant, en förman, en lärare, en läkare — kan betrakta ditt beteende. Här är det viktigt att notera att det räcker med att man tror att man är övervakad för att ordningsskapandet skall vara effektivt. Ett panoptikon är alltså främst en subjektivitetsskapande maskin. Man kan alltså hävda att "panopticismen" *producerar* en förståelse av oss själva såsom just sammanhållna individer.

I sitt kända *Postskriptum om kontrollsamhällena* från 1989 urskiljde filosofen Gilles Deleuze nya metodiker för ordningsskapande; det som han kallar "stratifiering". I de framväxande kontrollsamhällena, menar han, observeras vi inte endast när vi befinner oss i panoptiska institutioner — vårt beteende registreras även när vi rör oss i det fria, mellan dessa instängande institutioner.

I dag kan vi konstatera att regeringskonstens utveckling på många sätt följt den väg som Deleuze skissade på för tjugo år sedan. Under tiden har kontrollsamhällena, precis som Foucaults "disciplinära samhälle", sammankopplats med ett nytt paradigmiskt övervakningssystem. Under 1990-talet började det ryktas om faktiskt existerande system som byggde på en annan logik än Bentham's panoptikon. Det sades att amerikanska NSA, motsvarigheten till FRA, hade börjat lagra all radiotrafik som myndigheten dammsugit upp från etern, för att därefter kunna leta efter hot mot rikets säkerhet genom att låta datorer söka efter mönster i datamängderna.

Detta system kom senare att bli känt som Echelon. Det kom även att kallas "panspektron", eftersom det samlar information i hela spektrat av elektromagnetiska signaler: Datorns "blick" registrerar mer än endast de frekvenser (synligt ljus) som det mänskliga ögat kan uppfatta. På samma sätt som panoptikon var sinnebild för Foucaults panopticism, kan vi i dag se att panspektron är sinnebild för den framväxande ordning som vi kallar "panspektrocism". I denna finns det inte längre en människa som "ser" ditt beteende, utan en dator som söker efter mönster i ett mycket bredare register av information, i syfte att förutspå beteenden.

Ur denna dators perspektiv betraktas vi inte i egenskap av att vara individer. Från den framväxande kontrollens perspektiv är vi upplösta individer, menar Deleuze: "Vi står inte längre inför paret massa-individ. Individerna har blivit 'dividuer' och massorna till statistiska provtagningar, data, marknader eller 'banker'." Datorn är alltså mer intresserad av att finna mönster i den ofantliga mängd av data som idag genereras av människomyllret: Alltmer omfattande delar av vår analoga vardag överförs ju till lagrad, digital data. Genom sådan "data mining" kan man avslöja terrorceller, eller ännu bättre, följa och förutspå tillblivelsen av en terrorist-in-the-making.

Detta panspektriska ordningsskapande registrerar alltså de ekologier av tankar, uttryck och intryck som cirkulerar bland människor, baserat på hypotesen att dessa ekologier *producerar* vissa beteenden. Utifrån den mönstersökande datorns perspektiv finns det inget sammanhängande, autonomt subjekt som agerar. Tvärtom är det hela *sammanhanget* som agerar; individen är sitt sammanhang, varken mer eller mindre.

Individ är latin för odelbar. Men individen är alltså inte alls odelbar — därav begrepp som "dividuell" och "divid". Vår kropp uppstår ur samverkan mellan flera kroppar — exempelvis de mikroorganismer som sörjer för vår matspjälkning — vilka lever egna liv. På samma sätt uppstår vår subjektivitet ur de idéer och föreställningar som man "smittats" av, vilka också — precis som ett virus — lever sitt eget liv. Omvänt är vi en del av sammanhang som är större än den enskilda individen — se bara på de olyckliga gruppbetenden och ordningslogiker som Ruben Östlund tecknar i *De Ofrivilliga*. Individen är inget mer än en godtyckligt vald figur som klippts ut ur ett sammanhang. Det finns inga individer, bara divider.

Den panspektiska paradoxen är alltså att vi kan säga mer om individers betenden om vi slutar se dem som individer. Denna tanke — att vi är "konfigurerade" av vårt sammanhang — är knappast ny. Men det som utmärker samtiden är möjligheterna att registrera och analysera de intryck som mött våra sinnen: Vad vi läst och konsumerat, var vi varit, vilka vi kommunicerar med. Men går det verkligen att förutspå beteenden utifrån analyser av det "trafikflöde" av intryck som passerar genom våra sinnen? Här kan vi vända oss till storföretaget som stratifierar ekonomin och tillsammans med staten utgör samhällets främsta maktinstans.

Kring slutet av 1990-talet introducerade webbhandlare erbjudanden i stil med "du är sannolikt även intresserad av denna produkt". Denna typ av analyser har i dag nått en ny sofistikonivå. Dagligvaruhandeln börjar i dag bli allt bättre på att förutspå framtida konsumtion — WalMart vet någon vecka i förväg vilka varor de kommer att sälja i en viss butik. Vissa ekonomiska delsystem förutsätter till och med panspektrisk övervakning för att fungera: Banker följer kontinuerligt våra köp- och rörelsemönster för att förebygga kortbedrägerier. Det är detta som gör att en bank kan ringa upp sin kund och säga "någon har köpt saker på ditt kort, och vi vet att det inte är du".

Flygbolag är ett annat exempel: I dag är det inte längre de trogna kunderna som blir uppgraderade till förstaklass. Genom att tolka all tillgänglig data om resenärer försöker företag alltmer räkna ut vilken individ på en viss flight som statistiskt sett är mest lönsam att imponera på. På samma sätt finns det i dag kasinokedjor som uppskattar varje besökares smärtpunkt (hur mycket vederbörande kan förlora innan personen ger upp) — och ser till att denna smärtpunkt inte nås utan att besökaren bjuds på någon freebie. En ny form av mikrostyrning av våra känslor har uppstått, och det finns inga gratisluncher när företagen vet mer om dina begär än du själv gör.

Denna trend inom företagsekonomin kallas "analytics" eller "data mining". Inflytelserika Harvard Business Press publicerade härom året en bestseller med den talande titeln *Competing on Analytics: The new science of winning*. Referensen till "vinnande vetenskap" är intressant: 1900-talets "fordistiska" välfärdssamhälle — präglad av masstillverkning och masskultur, enformighet och homogenitet — byggdes av socialingenjörer med vetenskapliga anspråk. I dag ser vi hur samhällsvetare av olika slag börjat intressera sig för hur vi skall förstå samhälle och politik utifrån det faktum att individen upplösts.

Som sociolog blir det allt svårare att motstå frestelsen att själv leka FRA. Förra året analyserade jag länkningarna i och kring min blogg, för att kunna beskriva hur gubbslem (exkluderande ekologier av självrefererande män) uppstår. Utifrån den typ av trafikflöden som Tolgfors diskuterade i sin DN-artikel

skapade jag exempelvis en rörlig visualisering av slembildningen.

Just webb-länknings är ett bra exempel på hur samtiden skapar digitala register över mikrobeteenden som tidigare försvann obemärkt. Män har alltid ingått i homosociala utbyten av tankar och dunkat varandra i ryggen, men i dag kan vi samhällsvetare få tillgång till loggad data över dessa beteenden. Underrättelsetjänster kan nu studera terrorister-in-the-making, företag kan nu studera konsumenter-in-the-making — men panspektrocismen tillåter oss även att studera gubbslem-in-the-making.

Begreppet gubbslem — som ursprungligen introducerades av Joanna Rytel och Fia-Stina Sandlund — fungerar bra för att beskriva så kallad "homosocialitet". Framför allt leder det oss mot en förståelse av den upplösta individens roll i uppkomsten av manliga maktstrukturer. Slemmetaforen pekar nämligen på den dolda och oväntade relationen mellan män i grupp och den encelliga organismen *Dictyostelium discoideum*, på engelska kallad "slime mould". Denna slemmiga mögelsvamp används ofta som exempel hur en ny, mer eller mindre autonom organism kan uppstå ur ett myller av mindre organismer.

Denna tillblivelse är spontan, och kräver ingen central maktinstans eller planering: När de enskilda cellerna utsätts för stress — kyligare väderlek eller sämre tillgång till föda — sänder de ut en signalsubstans, samtidigt som de börjar röra sig mot signalsubstans utsänt av andra celler. Cellerna anhopas då till att bilda en slemklump, fullt synlig för det mänskliga ögat, som kan agera som sammanhållen "individ". När cellerna känner mindre stress slutar de att sända ut signalsubstansen, och slembildningen löses upp igen.

Den större, slemmiga organismens tillblivelse ligger alltså hela tiden och väntar, som en latent tendens i myllret av mikroskopiska celler. Den uppkomna slemklumpen är dock ingen statisk enhet, utan en dynamisk process som upprätthålls av att cellerna sätts samman enligt en viss logik ("vid stress, sänd signalsubstans"). Här kan man återknyta till Deleuze samhällsteori, som knyter an till denna insikt: I myllret av aktörer finns det en immanent kapacitet för ordning att uppstå, och detta sker då aktörerna faller in i en viss logik. Denna tillblivelseslogik, som Deleuze kallar "abstrakt maskin", är osynlig och "virtuell", men har ändå högst påtagliga effekter i vår faktiska vardag. Återigen — i dagens digitalt medierade värld kan dessa mikrobeteenden och vardagslogiker fångas i detalj. Det går nu att följa och visualisera verkningarna av gubbslemmandets abstrakta maskin, i realtid.

Samhällsvetarnas intresse för den upplösta individen, och möjligheten att förstå ett samhälle av inte-längre-individer, sammanfaller med ett återfunnet intresse för Gabriel Tarde. Denne franske jurist och sociolog, som verkade för hundra år sedan, hävdade nämligen att det är utifrån "tankesmittor" — föreställningar och fördomar, intryck och uttryck, kunskaper och begär, som replikerar sig genom samhället — som vi ska förstå uppkomsten av sociala strukturer.

Enligt detta perspektiv finns det alltså inte — som i Durkheims sociologi — någon "social miljö", inom vilken individer är nedsänkta. Det enda som finns är ett myller av sinnen, vilka är sammankopplade via tal och andra kommunikationsteknologier. Detta gör dem till potentiella värdar för de andliga smittor, vilka får dessa sinnen att falla in i en ordning. Strukturen skall inte förklara någonting; det är strukturen självt som skall *förklarar*. Fråga alltså

inte hur det eviga patriarkatet strukturerar individer — fråga hur patriarkatet kontinuerligt *blir till*, då andliga smittor strålar genom våra sammankopplade sinnen.

Även Tarde företräder alltså en bild av individen som upplöst. Enligt honom är den enskilda mänskliga hjärnan mindre intressant än det veritabla "distribuerade nätverk" av hjärnor som uppstår så fort människor blev kommunikativt sammankopplade med varandra. Möjligheten till kommunikation och andlig smitta ökar kontinuerligt: Tarde var intresserad av hur modernitetens telegraf och massmedia sammankopplade sinnen i en helt ny utsträckning, idag kan vi se hur internet och fildelningsnätverk tar denna utveckling ännu längre.

Det mänskliga subjektet är alltså en hjärna, som är en del i den större hjärna som uppstår genom kommunikationsteknologier. Sinnet är helt öppet för världen — det finns ingen skillnad mellan det som händer innanför och utanför människans kranium. Sociologi och psykologi är alltså, ur detta perspektiv, samma ämne. Utifrån teoretiker som Isabelle Stengers och Lisa Blackman försöker samhällsvetare nu förstå hur suggestion bidrar till uppkomsten av sociala strukturer.

Som redan antytts har stater och storföretag redan hunnit undersöka dessa mystiska delar av det mänskliga sinnet. Akademiker tvingas motvilligt erkänna att de mest intressanta tardeanska studierna i dag utförs av underrättelsetjänster och näringslivet, inte universiteten. Det är inte bara gubbslemmets spontana tillblivelse som kan mappas och förebyggas; detsamma gäller även den spontana tillblivelsen diverse konstellationer som en stat finner obehagliga. Det är alltså inte bara Michael Hardt och Antonio Negri som funderat över begreppet "multituden" — även säkerhetstjänster och militärstrateger forskar ju på människomyllrets immanenta kapacitet att spontant och självorganiserat bilda en "organism" som vänder sig mot den givna ordningen.

Forskare måste därför reflektera över sitt eget ansvar i de framväxande ordningsmetodikerna och den tillhörande "mikrobiopolitiken". Är dagens Deleuze- och Tarde-akademiker de sociala ingenjörer som kommer att kritiseras av eftervärlden?

En värld där individen löses upp, och teorierna om denna värld, rymmer också en potential för att lösa upp maktstrukturer. Dessa tankar kan alltså även bändas mot aktivitet som har en "destratifierande" effekt på samhället. En värld av sammankopplade sinnen är som sagt även en värld där en multitud lättare kan formas. Filosofen Maurizio Lazzarato tillhör den krets som tillsammans med Hardt och Negri arbetat med multitudbegreppet, och är även en av de tänkare som under 2000-talet populäriserat Tarde. När det gäller att analysera den samtida kapitalismen är Tarde mer relevant än Marx, menar Lazzarato. Han hävdar till och med att Tarde leder oss mot en ny, mer hoppfull syn på hur en annan ekonomisk ordning kan uppstå.

Enligt Lazzarato präglas samhället av alltmer sammankopplade sinnen, och dessa uppvisar en allt större kapacitet för samarbete — "the cooperation of minds". I den samtida ekonomin tenderar ekonomiskt värde att skapas av just detta samarbete, och kapitalismen förutsätter att denna sammankopplade hjärna styckas upp: Exempelvis måste producenter skiljas från konsumenter, och produkterna av de samarbetande sinnen måste läsas in i nya immateriella ägarformer. Företagets roll är att alltmer fånga de samarbetande sinnen

kreationer. Denna process stukar den kreativa processen, och därmed blir kapitalismen alltmer anti-produktiv.

Det som talar emot denna ordnings fortskridande är att de samarbetande sinnena föregår företagets existens. Marx förutsatte att arbetarna behövde fabriken för att kunna producera, men så är inte längre fallet i den samtida ekonomin. Nu tvingas kapitalismen hela tiden springa efter en frenetiskt kreativ process, som uppstår spontant och inte längre behöver företagets hierarkier. I denna process öppnas ständigt nya möjligheter — det som Deleuze kallar "flyktlinjer" — genom vilka den kapitalistiska ordningen kan undslippas. Frågan är, menar Lazzarato, hur länge kapitalismen orkar hålla jämna steg med denna alltmer intensifierade kreativitet? Det är här — i de långsamma hierarkiernas jagande efter de sammankopplade sinnenas kraft — som progressiva inte-längre-individer kan finna nya strategier.

Published 2010-02-12
Original in Swedish
Contribution by Arena
First published in *Arena 1/2010* (Swedish version)
© Karl Palmås/Arena
© Eurozine